

Xulosa

Kompetentlik tushunchasi oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatida muhim o‘rin tutadi. Umumkasbiy, maxsus, shaxsiy va ijtimoiy-kommunikativ kompetentliklar intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ijtimoiy moslashuvini ta‘minlashda asosiy rol o‘ynaydi. O‘zbekistonda maxsus ta‘lim tizimining rivojlanishi bilan oligofrenopedagogning kompetentligiga qo‘yiladigan talablar oshmoqda, ayniqsa inklyuziv ta‘lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi kontekstida. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar kompetentlik tushunchasining mazmuni va turlarini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

2.2. Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining tuzilmasi.

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligi uning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va tarbiyalashda samarali faoliyat yuritishini ta‘minlaydigan asosiy omil hisoblanadi. Kompetentlik tuzilmasi mutaxassisning bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifatlarining murakkab integratsiyasini ifodalaydi. Ushbu bo‘limda oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining tuzilmasi, uning asosiy komponentlari va bu komponentlarning maxsus ta‘limdagi ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining tuzilmasini chuqur tahlil qilish va uning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishdagi rolini aniqlashdir.

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining umumiy tuzilmasi

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligi bir nechta asosiy komponentlardan iborat bo‘lib, ular birgalikda mutaxassisning samarali faoliyat yuritishini ta‘minlaydi. Izbullayeva G. (2022) ta‘kidlaganidek, kasbiy kompetentlik “nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar, shaxsiy sifatlar va ijtimoiy-kommunikativ qobiliyatlarning uyg‘un birlashmasi” sifatida qaraladi^[1]. Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligi quyidagi asosiy komponentlarni o‘z ichiga oladi:

1. **Nazariy bilimlar komponenti:** Maxsus pedagogika, psixologiya va nevrologiya bo‘yicha bilimlar.
2. **Amaliy ko‘nikmalar komponenti:** Diagnostika, korreksion mashg‘ulotlar va individual ta‘lim dasturlarini ishlab chiqish ko‘nikmalari.
3. **Shaxsiy sifatlar komponenti:** Empatiya, sabr-toqat, emotsional barqarorlik va moslashuvchanlik.
4. **Ijtimoiy-kommunikativ komponent:** Ota-onalar, boshqa mutaxassislar va o‘quvchilar bilan samarali muloqot qilish qobiliyati.

5. Innovatsion komponent: Zamonaviy texnologiyalar va yangi pedagogik yondashuvlarni qo'llash qobiliyati^[2].

Ushbu komponentlar bir-biri bilan o'zaro bog'liq bo'lib, oligofrenopedagogning faoliyatida muvozanatli va samarali yondashuvni ta'minlaydi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, oligofrenopedagogning kompetentligi intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlariga mos bo'lishi kerak, chunki bu soha maxsus bilim va ko'nikmalarni talab qiladi^[3].

Nazariy bilimlar komponenti

Nazariy bilimlar oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining asosini tashkil qiladi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) ta'kidlaganidek, nazariy bilimlar maxsus pedagogika, psixologiya, nevrologiya va oligofrenopedagogika fanlarini chuqur o'rganishni o'z ichiga oladi^[4]. Bu komponent quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- **Maxsus pedagogika asoslari:** Intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning umumiy tamoyillari va metodlari.
- **Psixologik bilimlar:** Intellektual nuqsonlarning psixologik xususiyatlari, kognitiv jarayonlar (xotira, diqqat, fikrlash) va ularning rivojlanish dinamikasi.
- **Nevrologik bilimlar:** Intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog'liqligi va nevropsixologik diagnostika usullari.
- **Normativ-huquqiy asoslar:** Maxsus ta'lim sohasidagi qonunlar, qarorlar va xalqaro standartlar, masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori^[5].

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi nazariy bilimlarning muhim qismi sifatida qoraladi. Uning fikricha, intellektual nuqsonli bolalarning potentsial imkoniyatlari maxsus ta'lim orqali ro'yobga chiqarilishi mumkin, agar pedagog ularning kuchli tomonlarini aniqlasa va rivojlantirsa^[6]. Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari esa intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog'liqligini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega^[7].

Amaliy ko'nikmalar komponenti

Amaliy ko'nikmalar oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining muhim qismi bo'lib, ular intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda bevosita qo'llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, amaliy ko'nikmalar o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim jarayonini tashkil etish va korreksion ishlar o'tkazish qobiliyatini ifodalaydi^[8]. Bu komponent quyidagi asosiy ko'nikmalarni o'z ichiga oladi:

1. **Psixologik-pedagogik diagnostika:** O'quvchilarning intellektual, kognitiv va emotsional holatini baholash uchun maxsus testlar, kuzatuvlar va suhbatlardan foydalanish.
2. **Individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish:** Har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirilgan dasturlarni tayyorlash va qo'llash.
3. **Korreksion mashg'ulotlar:** Nutq, xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus darslar o'tkazish.
4. **Vizual-ko'rsatkichli metodlar:** O'quv materiallarini soddalashtirish va o'quvchilarning diqqatini jalb qilish uchun vizual vositalardan foydalanish^[9].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, amaliy ko'nikmalar oligofrenopedagogning o'quv jarayonida samarali ishlashi uchun zarur bo'lib, ular o'quvchilarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi^[10]. Masalan, logopedik mashg'ulotlar nutq rivojlanishidagi kechikishlarni tuzatishda muhim rol o'ynaydi, vizual yordam vositalari esa o'quvchilarning diqqatini jalb qilishda samarali hisoblanadi.

Shaxsiy sifatlar komponenti

Shaxsiy sifatlar oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining muhim qismi bo'lib, ular mutaxassisning o'quvchilar bilan samarali munosabat o'rnatishiga yordam beradi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, shaxsiy sifatlar oligofrenopedagogning emotsional barqarorligi, sabr-toqati va hamdardlik qobiliyatiga bog'liq bo'lib, bu sifatlar intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ahamiyatga ega^[11]. Shaxsiy sifatlar komponenti quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- **Empatiya:** O'quvchilarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga mos yondashuvni topish.
- **Sabr-toqat:** Uzoq muddatli va takroriy jarayonlarda chidamlilik ko'rsatish.
- **Emotsional barqarorlik:** Stressli vaziyatlarda o'zini boshqara olish va o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatish.
- **Moslashuvchanlik:** Har xil o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashish va turli vaziyatlarda mos yechimlar topish^[12].

Luriyaning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, intellektual nuqsonli bolalar emotsional beqarorlikka moyil bo'lib, pedagogning shaxsiy sifatlari ularning psixologik holatini barqarorlashtirishda muhim rol o'ynaydi^[13]. Masalan, empatiya va sabr-toqat o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga yordam beradi.

Ijtimoiy-kommunikativ komponent

Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik oligofrenopedagogning ota-onalar, boshqa pedagoglar va mutaxassislar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini

ifodalaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, bu komponent ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega, chunki oligofrenopedagog o’quvchining rivojlanishi uchun ko’p tomonlama hamkorlikda ishlashi kerak^[14]. Bu komponent quyidagi ko’nikmalarni o’z ichiga oladi:

- Ota-onalarga maslahat berish va ularni ta’lim jarayoniga jalb qilish.
- Psixologlar, logopedlar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda ishlash.
- O’quvchilarning tengdoshlari bilan ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishga yordam berish.
- Inklyuziv ta’lim muhitida umumiy ta’lim pedagoglari bilan hamkorlik qilish^[15].

O’zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi bilan ijtimoiy-kommunikativ kompetentlikning ahamiyati yanada oshmoqda. UNICEF O’zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, inklyuziv sinflarda oligofrenopedagoglar umumiy ta’lim pedagoglari bilan yaqin hamkorlikda ishlashi kerak, bu esa samarali muloqot ko’nikmalarini talab qiladi^[16].

Innovatsion komponent

Zamonaviy ta’lim tizimida innovatsion kompetentlik oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatida muhim o’rin tutadi. White R. (2021) ta’kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va yangi pedagogik yondashuvlar intellektual nuqsonli bolalarni o’qitishda samarali vosita sifatida qo’llanilmoqda^[17]. Innovatsion komponent quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- **Raqamli texnologiyalardan foydalanish:** Interaktiv taxtalar, maxsus dasturiy ta’minotlar va mobil ilovalar yordamida o’quv jarayonini tashkil etish.
- **Yangi pedagogik metodlar:** O’yinli metodlar, virtual reallik va sun’iy intellekt asosidagi vositalarni qo’llash.
- **Xalqaro tajribalarni qo’llash:** Xorijiy tajribalarni o’rganish va mahalliy ta’lim muhitiga moslashtirish^[18].

O’zbekistonda UNICEF loyihalari doirasida maxsus ta’lim muassasalari zamonaviy jihozlar bilan ta’minlanmoqda, bu esa oligofrenopedagoglarning innovatsion kompetentligini rivojlantirishga yordam beradi^[19]. Masalan, interaktiv taxtalar va o’yinli dasturlar o’quvchilarning diqqatini jalb qilish va o’quv materiallarini o’zlashtirishni osonlashtiradi.

Kompetentlik tuzilmasining oligofrenopedagogikadagi ahamiyati

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining tuzilmasi intellektual nuqsonli bolalarni o’qitish va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim rol o’ynaydi. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, kompetentlikning har bir komponenti o’quv jarayonining muayyan jihatlarni qo’llab-quvvatlaydi:

- Nazariy bilimlar o'quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etishga yordam beradi.
- Amaliy ko'nikmalar o'quvchilarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydi.
- Shaxsiy sifatlar o'quvchilarning emotsional barqarorligini qo'llab-quvvatlaydi.
- Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik ta'lim jarayonida ko'p tomonlama hamkorlikni ta'minlaydi.
- Innovatsion kompetentlik zamonaviy ta'limning talablariga javob beradi^[20].

O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'limning kengayishi, oligofrenopedagogning kompetentligiga yangi talablarni qo'yimoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning malakasini oshirishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa kompetentlik tuzilmasining har bir komponentini rivojlantirishga xizmat qiladi^[21].

Kompetentlikni rivojlantirish yo'llari

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun quyidagi yo'llar muhim hisoblanadi:

1. **Oliy ta'lim va malaka oshirish:** Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika bo'yicha oliy ta'lim muassasalarida tayyorgarlik ko'rish va muntazam malaka oshirish kurslarida ishtirok etish.
2. **Amaliy tajriba:** Maxsus ta'lim muassasalarida stajirovka o'tash va intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda tajriba orttirish.
3. **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy tajribalarni o'rganish va maxsus ta'lim bo'yicha xalqaro dasturlarda ishtirok etish.
4. **Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish:** Raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalarni o'quv jarayonida qo'llash bo'yicha ko'nikmalarni rivojlantirish^[22].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning malakasini oshirish uchun maxsus treninglar va loyihalar joriy etilmoqda, bu oligofrenopedagoglarning kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi^[23].

Kompetentlik tuzilmasidagi muammolar va yechimlar

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Standartlashtirilgan baholash tizimining yetishmasligi:** O'zbekistonda oligofrenopedagoglarning kompetentligini baholash uchun yagona standartlar mavjud emas.
2. **Malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va kurslar soni cheklangan.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari yetarli emas.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning ishiga salbiy munosabatlar to'sqinlik qiladi^[24].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Kompetentlikni baholash tizimini ishlab chiqish:** Oligofrenopedagoglarning bilim va ko'nikmalarini baholash uchun yagona standartlar joriy etish.
2. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari bilan ta'minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[25].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa oligofrenopedagoglarning kompetentligini rivojlantirishda muhim qadamdir^[26].

Xulosa

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining tuzilmasi nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, shaxsiy sifatlar, ijtimoiy-kommunikativ qobiliyatlar va innovatsion komponentlardan iborat bo'lib, ular intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, oligofrenopedagogning kompetentligiga yangi talablarni qo'ymoqda. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar kompetentlik tuzilmasini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

2.3. Shaxsiy kompetentlikning mohiyati va o'rni

Shaxsiy kompetentlik oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatida muhim o'rin tutadi, chunki intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlash nafaqat nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni, balki maxsus shaxsiy sifatlarini ham talab qiladi. Shaxsiy kompetentlik pedagogning emotsional barqarorligi, empatiyasi, sabr-toqati va